

Теремцова Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-6783-9781

ВЗАЄМОДЕТЕРМІНАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

THE CO-DETERMINATION OF THE RULE OF LAW AND LEGAL CULTURE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

У статті досліджується функціональний зв'язок між рівнем правової культури суспільства та процесом розбудови правової держави. Аналізується вплив правосвідомості на легітимність державних інститутів та роль правового нігілізму як деструктивного фактора. На сучасному етапі розвитку української державності питання розбудови правової держави перестало бути виключно теоретичною конструкцією, перейшовши у площину практичного виживання та європейської інтеграції. Проте досвід останніх десятиліть свідчить, що інституційні реформи – створення нових судів, антикорупційних органів чи оновлення законодавства – не дають очікуваного ефекту, якщо вони не спираються на відповідний ціннісний базис суспільства. Саме тому дослідження взаємодетермінації правової держави та правової культури є критично важливим: ці два феномени перебувають у стані нерозривної кореляції, де один виступає формою, а інший – змістом правового буття.

Правова держава не може бути механічно «впроваджена» зверху; вона має прорости зсередини суспільної свідомості. Взаємодетермінація (взаємозумовленість) у цьому контексті означає двосторонній процес: з одного боку, правова культура є антропологічним фундаментом держави. Вона визначає межі легітимності влади, рівень довіри до закону та готовність громадян до правомірної поведінки; з іншого боку, правова держава створює інституційне середовище, у якому правова культура може еволюювати. Лише в умовах реального верховенства права та захищеності прав людини суб'єктивне ставлення особи до закону позбувається рис нігілізму та трансформується у стійку повагу до правових норм.

Додаткова увага у статті приділяється подоланню історичного «синдрому відчуження» особи від права, що сформувався як наслідок тривалого досвіду сприйняття закону як інструменту державного тиску. Висвітлено роль цифрової трансформації як сучасного виклику та одночасно каталізатора нових форм правової участі. Автор стверджує, що в умовах перехідного суспільства критично важливим є перехід від пасивної культури підпорядкування до активної суб'єктності, де правосвідомість громадянина стає головним запобіжником інституційної деградації. Обґрунтовано, що без ціннісної трансформації правової культури будь-які законодавчі новації приречені на імітаційний характер, що підкреслює необхідність комплексного підходу до реформування правової системи України.

Ключові слова: *взаємодетермінація, правова держава, правова культура, правосвідомість, правовий нігілізм, перехідне суспільство, інституційна слабкість, легітимність, цифровізація, синдром відчуження від права.*

The article examines the functional connection between the level of legal culture in society and the process of building the rule of law. It analyzes the impact of legal consciousness on the legitimacy of state institutions and the role of legal nihilism as a destructive factor. At the current stage of the Ukrainian statehood development, the issue of building the rule of law has ceased to be an exclusively theoretical construct, moving into the plane of practical survival and European integration. However, the experience of recent decades shows that institutional reforms – such as the creation of new courts, anti-corruption bodies, or the updating of legislation – do not yield the expected effect if they are not based on a corresponding value basis of society. Therefore, the study of the mutual determination of the rule of law and legal culture is crucial: these two phenomena exist in a state of inseparable correlation, where one acts as the form and the other as the content of legal existence.

The rule of law cannot be mechanically “implemented” from above; it must grow from within the social consciousness. Mutual determination in this context signifies a bilateral process: on one hand, legal culture serves as the anthropological foundation of the state. It defines the limits of government legitimacy, the level of trust in the law, and the readiness of citizens for lawful behavior. On the other hand, the rule of law creates an institutional environment in which legal culture can evolve. Only under conditions of actual supremacy of law and the protection of human rights does an individual's subjective attitude toward the law lose its nihilistic traits and transform into a stable respect for legal norms.

Particular attention is paid to overcoming the historical “alienation syndrome” of the individual from the law, which developed as a result of long-term experience perceiving the law as a tool of state pressure. The role of digital transformation is highlighted as a modern challenge and, simultaneously, a catalyst for new forms of legal participation. The author argues that in a transition society, it is critically important to transition from a passive culture of obedience to active agency, where the citizen’s legal consciousness becomes the primary safeguard against institutional degradation. It is substantiated that without a value transformation of legal culture, any legislative innovations are doomed to be imitative, emphasizing the need for a comprehensive approach to reforming the legal system of Ukraine.

Key words: *mutual determination, rule of law, legal culture, legal consciousness, legal nihilism, transition society, institutional weakness, legitimacy, digitalization, alienation from law.*

Постановка завдання. Основна суперечність полягає в тому, що в Україні спостерігається розрив між високим рівнем законодавчого проектування правової держави та реальним станом правової культури, обтяженим історичним спадком правового скептицизму. Без глибокого теоретичного аналізу механізмів їхньої взаємодії неможливо випрацювати дієву стратегію подолання правового нігілізму та забезпечення сталого демократичного розвитку. Мета статті – розкрити сутність та внутрішні механізми взаємодетермінації правової держави та правової культури, визначити роль правосвідомості як сполучної ланки між нормативною системою та реальною правовою практикою в сучасних умовах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується наукова стаття. Попри наявність ґрунтовних праць, досі бракує комплексного аналізу динамічної взаємодетермінації правової держави та культури в умовах перехідного суспільства України (transit society).

Недостатньо висвітлено механізм подолання «синдрому відчуження» в умовах, коли цифрова трансформація держави (e-government) випереджає розвиток правосвідомості громадян; потребує деталізації питання про те, як інституційна слабкість держави стає першопричиною «цифрового нігілізму».

Саме цим аспектам присвячується дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній науці питання взаємодії держави та культури досліджувалися такими вченими, як С. Максимов (антропологічні аспекти права) [2], М. Козюбра (принципи верховенства права) [3], В. Котюк (теоретичні основи правової культури) [4]. Серед зарубіжних дослідників фундаментальне значення мають праці В. Бернхем. (концепція правової культури як соціальної системи) [1].

Проте, попри значний обсяг напрацювань, більшість досліджень фокусуються на статичних характеристиках цих явищ. Питання того, як саме детермінаційні зв'язки деформуються під впливом глобальних криз та цифровізації, залишається на периферії наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми зумовлена трансформаційними

процесами в українському суспільстві. Попри формальне закріплення принципів правової держави в Конституції, їх реалізація гальмується низьким рівнем правової грамотності та дефіцитом правових цінностей.

Для розкриття механізму взаємодетермінації необхідно насамперед уточнити змістовне наповнення обох категорій у їхній статистиці та динаміці. Системне дослідження взаємодетермінації правової держави та правової культури потребує першочергового уточнення їхнього змістовного наповнення. У сучасній юридичній науці ці категорії розглядаються не як паралельні явища, а як взаємопроникаючі субстанції: де держава виступає інституційною формою, а культура – духовним та поведінковим змістом правової реальності.

Правова держава в сучасній юриспруденції розглядається не просто як сукупність державних інститутів, а як специфічний спосіб обмеження політичної влади правом. Ключовим тут є принцип Rule of Law (верховенство права), який передбачає, що право є первинним щодо держави. У теоретичному аспекті правова держава характеризується: а) визнанням людини, її прав і свобод найвищою цінністю; б) поділом влад на законодавчу, виконавчу та судову з дієвою системою «стримувань і противаг»; в) правовою формою організації та діяльності державної влади (принцип законності) [3]; [8].

Правова культура є складним соціокультурним феноменом, що відображає якісний стан правового життя суспільства. Для глибшого розуміння її ролі у взаємодетермінації з правовою державою, необхідно розглянути її внутрішню структуру через три засадничі компоненти:

1. Правосвідомість як ідеологічно-психологічний фундамент. Вона охоплює сукупність ідей, почуттів та установок суб'єктів щодо права. Це «внутрішній цензор» особи, що складається з правової ідеології (раціональне знання законів) та правової психології (емоційне сприйняття справедливості). Наприклад, громадянин не просто знає норми антикорупційного законодавства (знання), а відчуває внутрішнє неприйняття корупції як явища, що руйнує суспільний договір (почуття). Його установка на чесну взаємодію з державними інституціями стає ціннісним орієнтиром [4].

2. Правова поведінка як практичне втілення правових цінностей. Це зовнішній вияв правової

культури, де правосвідомість трансформується у конкретні вчинки суб'єктів. Правова поведінка є індикатором реальності правової держави. Вона включає не лише дотримання заборон, а й активне використання своїх прав. Наприклад, реалізація права на мирні зібрання або звернення до адміністративного суду для оскарження неправомірних дій посадовця. Це демонструє перехід від пасивного підпорядкування до активної участі у правовому житті, що є характерним для зрілої правової держави.

3. Правові установи та практика як інституційний вимір. Цей елемент відображає якість функціонування юридичних механізмів та професійну культуру правозастосувачів. В даному аспекті, правова культура проявляється через «технологічність» та справедливість роботи судів, правоохоронних органів та апарату управління. Наприклад, впровадження системи електронного правосуддя (e-justice) та прозорих цифрових реєстрів. Висока якість таких установ мінімізує «людський фактор» та бюрократію, забезпечуючи передбачуваність і рівність усіх перед законом, що є фундаментальною ознакою правової держави [5].

Таким чином, взаємодетермінація цих елементів створює цілісну систему: правосвідомість формує запит на справедливу державу, правова поведінка легітимізує цей запит у щоденній практиці, а правові установи створюють безпечне середовище для реалізації прав і свобод. Деформація хоча б одного з цих компонентів неминуче призводить до розбалансування всього механізму правової держави.

Для глибокого аналізу необхідно розмежувати ключові категорії: а) правова держава – це модель організації влади, за якої право панує над політичною доцільністю, а державний апарат обмежений об'єктивними нормами права; б) правова культура – це складна система, що включає правові знання, переконання, установки та правомірну поведінку суб'єктів [6].

Саме на перетині цих понять виникає феномен взаємо-детермінації. Правова держава надає «каркас» (норми, процедури), а правова культура наповнює цей каркас «духом» (сенсом, легітимністю). Без культури держава перетворюється на легалізм (формальне дотримання букви закону без його духу), а без держави культура позбавляється інституційних гарантій свого захисту.

Феномен взаємодетермінації правової держави та правової культури найвиразніше проявляється у синергії двох пластів правосвідомості: правової ідеології (раціонального рівня) та правової психології (емоційно-чуттєвого рівня). Саме їхній перетин формує те інтелектуальне та вольове середовище, у якому закон перестає бути просто текстом і стає живим регулятором.

По-перше: Правова ідеологія: Раціональний проект держави. Це система правових поглядів, ідей та концепцій, які науково обґрунтовують

необхідність правової держави. Вона відповідає на питання: «Яким має бути право?». Отже, Ідеологія створює теоретичний «проект» правової держави – концепції верховенства права, поділу влад, конституціоналізму. Це інтелектуальний продукт, який держава пропонує суспільству як ідеал.

По-друге: Правова психологія: Емоційне прийняття права. Це сукупність почуттів, звичок та переживань, які виникають у людей щодо права та правових явищ. Вона відповідає на питання: «Як ми відчуваємо право?». Отже, роль у взаємодетермінації означає, що без психологічного прийняття (відчуття справедливості закону) будь-яка ідеологія залишиться чужою. Якщо громадяни на підсвідомому рівні відчувають, що закон «несправедливий», виникає психологічний опір, який блокує роботу державних інститутів [1].

Саме на перетині ідеології (знання) та психології (відчуття) народжується легітимність – добровільне визнання влади та її приписів.

Без наповнення правовою культурою (психологічним прийняттям), правова держава деградує до стану легалізму. Це ситуація, де законів дотримуються лише формально, під тиском сили, а сама держава перетворюється на бездушний «каркас». В такому середовищі панує буква закону, але відсутній його дух (справедливість).

З іншого боку, правова культура (високі ідеї справедливості та поваги), яка не має опори у вигляді міцної правової держави («каркасу»), залишається лише сукупністю мрій та декларацій. Вона позбавляється інституційних гарантій: без судів, поліції та чітких процедур культура не може захистити індивіда від свавілля.

На думку авторки, взаємодетермінація полягає в тому, що правова ідеологія формує раціональні норми-процедури, а правова психологія наповнює їх сенсом. Держава дає культурі силу і стабільність, а культура дає державі виправдання та життєздатність. Лише в цій точці перетину виникає справжній правопорядок, де закон є не тягарем, а інструментом свободи.

Діалектична єдність правової держави та правової культури проявляється у тому, що вони є одночасно і причиною, і наслідком одне одного. Це замкнене коло, де якість одного елемента безпосередньо визначає життєздатність іншого.

По-перше: Правова культура як презумпція та передумова державотворення. Правова держава не виникає у вакуумі – вона є інституційним вираженням зрілої правосвідомості. З теоретичної точки зору, це означає, що державні інститути (суди, поліція, парламент) – це лише організаційні форми. Їхня ефективність залежить від того, чи наповнені вони суспільним визнанням (легітимністю). Правова культура формує той самий «запит на справедливість», який змушує владу діяти в межах закону. Без цього запиту будь-яка реформа перетворюється на імітацію. Наприклад, якщо в суспільстві панує культура «вирішення питань» через особисті зв'язки,

то навіть створення найсучаснішого антикорупційного суду не дасть результату. Судді (як частина цього суспільства) і громадяни (як клієнти системи) підсвідомо шукатимуть шляхи обходу закону. Навпаки, висока правова культура перетворює громадян на «контролерів» держави: вони не чекають, поки поліція наведе лад, а самі виявляють активність, повідомляючи про порушення та вимагаючи звітності.

По-друге: Правова держава як гарант та інкубатор правової культури, Держава не просто пасивно чекає, поки культура «виросте» – вона активно формує її через створення сприятливого середовища. Даючи теоретичне обґрунтування, слід констатувати, що правова держава виступає «вихователем» суспільства через інституційну практику. Коли державні процедури є прозорими, а механізми захисту прав – доступними, у громадян зникає страх і недовіра до закону. Правова держава забезпечує передбачуваність, яка є фундаментом для поваги до права. Наприклад, впровадження електронних сервісів (на кшталт «Дії») або прозорих черг у ЦНАПах. Коли людина бачить, що закон і алгоритм працюють однаково для всіх, незалежно від соціального статусу, у неї формується стійка установка: «Довіряти державі – раціонально». Так держава через свою бездоганну роботу «лікує» правовий нігілізм, перетворюючи його на правовий активізм.

Правова держава і правова культура перебувають у стані діалектичної єдності: а) культура як передумова: Державні інститути (суди, поліція) не можуть бути ефективними, якщо громадяни не визнають їхньої легітимності. Правова культура формує запит суспільства на справедливість; б) держава як гарант культури: Правова держава створює умови для розвитку культури через прозорість процедур та захист прав. Коли закон працює однаково для всіх, рівень довіри (а отже, і культури) зростає.

Розглядаючи взаємодетермінацію правової держави та правової культури, неможливо ігнорувати трансформаційні процеси, що охопили всі сфери суспільного буття. Виклики сучасності, зокрема масштабна цифровізація, докорінно змінюють архітектоніку цього взаємозв'язку. Цифрове середовище формує новий тип правової культури – «цифрову правосвідомість», де традиційні інститути правової держави мають адаптуватися до алгоритмізації права, електронної демократії та нових форм захисту суб'єктивних прав у кіберпросторі»

В умовах глобальної цифровізації постає феномен цифрової правової культури. Впровадження систем електронного урядування (e-government) змінює спосіб взаємодії громадянина і держави: а) зменшується суб'єктивний фактор (корупційний ризик); б) підвищується швидкість доступу до правової інформації; в) виникають нові виклики (кіберзлочинність,

захист персональних даних), що потребують нових компетенцій від громадян.

Резюмуючи, можна стверджувати, що правова держава є зовнішньою формою, а правова культура – внутрішнім змістом єдиного процесу правового розвитку суспільства. Без подолання правового нігілізму та впровадження системної правової освіти побудова демократичних інститутів матиме декларативний характер.

Дослідження взаємодетермінації правової держави та правової культури набуває особливої гостроти при аналізі перехідних суспільств, де процес трансформації політико-правової системи супроводжується глибокою кризою цінностей. У таких умовах синергія права та культури часто наражається на низку деструктивних факторів, що деформують вектор демократичного розвитку.

Основним викликом постає інституційний розрив: коли формальне запровадження стандартів правової держави (rule of law) випереджає реальну готовність суспільної правосвідомості до їх прийняття. Це породжує явища правового нігілізму, соціальної апатії та симуляції реформ. У перехідний період детермінаційний зв'язок стає вразливим до таких деструкцій, як корупційна стагнація, політичний радикалізм та розмивання правової ідентичності під тиском глобалізаційних та воєнних викликів. Аналіз цих бар'єрів є необхідним для розуміння того, чому навіть досконалі нормативні моделі можуть залишатися «мертвонародженими» без відповідного підґрунтя в національній правовій культурі.

Правовий нігілізм як наслідок інституційної слабкості в перехідному суспільстві. Феномен правового нігілізму в умовах транзитивного суспільства не є автономним психологічним станом соціуму, а виступає прямим деструктивним наслідком інституційної слабкості держави. У ситуації, коли принципи правової держави існують переважно в декларативній площині, виникає глибока деформація правової культури, що проявляється у формі масового відчуження громадянина від права.

По-перше: Детермінація через «негативний досвід». Коли інституційна спроможність держави не забезпечує рівності всіх перед законом, виникає ефект вибіркового правосуддя. Зіткнення індивіда з корупційними практиками або адміністративним свавіллям руйнує аксіологічний (ціннісний) фундамент правосвідомості. Право перестає сприйматися як вища цінність чи інструмент справедливості, натомість воно трансформується у «ресурс» для привілейованих груп або «перешкоду» для звичайної людини.

По-друге: Правовий нігілізм як адаптивна стратегія. У такому контексті правовий нігілізм стає раціональною, хоча й деструктивною, реакцією громадянина. Свідоме ігнорування правових норм постає як стратегія виживання: якщо право не виконує свою захисну функцію, індивід

звертається до позаправових (тіньових) засобів вирішення конфліктів. Це створює замкнене коло: інституційна слабкість живить нігілізм, а нігілістична правова культура унеможлиблює подальшу розбудову правової держави.

По-третє: Формалізм проти легітимності. Головний виклик полягає в тому, що формальна легальність (наявність законів) не тотожна їхній легітимності (суспільному визнанню). Коли правова держава існує лише як сукупність процедур без реального забезпечення прав людини, правова культура набуває ознак імітаційної. Громадяни демонструють зовнішню лояльність до права, фактично керуючись у повсякденному житті нормами сили, зв'язків або грошей.

Подолання «синдрому відчуження» від права є ключовою умовою гармонізації взаємодетермінаційних процесів в сучасній Україні. Історичний спадок тоталітарного минулого сформував специфічну деформацію правосвідомості, за якої право сприймалося не як гарант свободи, а як репресивний інструмент державного тиску. Це породило стійку дистанцію між особою та правовою системою, де «законослухняність» базувалася на страху перед покаранням, а не на внутрішньому переконанні у справедливості норм.

По-перше: Деконструкція історичного спадку. Взаємодетермінація в Україні сьогодні ускладнена інерцією «радянського легалізму», де держава була домінуючим суб'єктом, а людина – лише об'єктом правового впливу. Відчуження проявляється у сприйнятті права як «чужорідного елементу», що обслуговує інтереси владних еліт. Подолання цього бар'єру вимагає докорінної зміни парадигми: переходу від культури підпорядкування (subservient culture) до культури правової участі (participatory legal culture).

По-друге: Активна правова участь як засіб подолання відчуження. Активна культура правової участі передбачає, що громадянин усвідомлює себе не просто споживачем правових послуг, а активним співтворцем правопорядку. Це реалізується через:

- Механізми прямої демократії та громадського контролю: право на петиції, участь

у публічних обговореннях законопроектів, моніторинг діяльності судів.

- Правовий активізм: здатність захищати свої права не лише через очікування державної допомоги, а й через ініціативне використання правових інструментів.

- Адвокацію змін: перетворення особистого негативного досвіду взаємодії з правом на конструктивні пропозиції щодо реформування системи.

По-третє: Роль правової держави у подоланні «синдрому відчуження». Держава має виступити сервісним інструментом, що мінімізує бар'єри між нормою та її реалізацією. Тільки через стабільний позитивний досвід (fair trial, прозорість процедур) громадянин починає ідентифікувати себе з правом. Взаємодетермінація набуває позитивного змісту лише тоді, коли правова культура живиться реальною захищеністю особи, а правова держава отримує легітимацію через свідому підтримку громадян.

Висновки. Дослідивши взаємодетермінації правової держави та правової культури, можна сформулювати такі положення:

1. Правова держава і правова культура перебувають у стані органічної єдності: держава забезпечує нормативно-інституційні межі, а культура наповнює їх соціальним змістом та забезпечує легітимність.

2. Механізм взаємодетермінації діє через систему правового виховання, ефективне правозастосування та цифровізацію державних сервісів, що в сукупності формують стійку правову систему.

3. Для України критично важливим є не лише імпортування західних правових інститутів, а й паралельна робота над ціннісним наповненням правосвідомості. Лише через подолання правового нігілізму та розвиток етики відповідальності можлива реальна, а не формальна побудова правової держави.

4. Перспективи розвитку полягають у подальшій цифровізації правової сфери, що створює нову форму цифрової правової культури, де технологічна невідворотність права стимулює розвиток правової активності суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. В. Бернхем. Вступ до права та правової системи США. Вид.: Україна. Кієв, 1999. URL: <https://djvu.online>
2. Максимов С. І. Філософія права : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 336 с.
3. Козюбра М. П. Верховенство права : навч. посіб. Київ : Логос, 2012. 360 с.
4. Теремцова Н. В. Принцип верховенства права в діяльності органів місцевого самоврядування. Вид.: НДІ соціально-економічного розвитку міста» «ПРОКІІВ». URL: <https://kynu.edu.ua>
5. Котлюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 592 с.
6. Загальна теорія права. Нормативний курс підруч. для студ.-юристів / кол. авт. Дзейко Ж. О., Костицький В. В., Теремцова Н. В.; за ред. доктора юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 596 с. С.70–87.
7. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження від 31 грудня 2024 р. № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

8. World Justice Project. Rule of Law Index 2025/2026. URL: <https://worldjusticeproject.org/> (дата звернення: 19.02.2026).

9. Teremtsova N. Проблема класифікації функції сучасної держави в умовах розбудови правової держави. *Colloquium-journal* № 33 (120), 2021. Część 3. (Warszawa, Polska). Index Copernicus 2022. International ISSN: 2520-6990; 2520-2480.

10. Kopotun, I. M., Durdynets, M. Y., Teremtsova, N. V., Markina, L. L., & Prisyakova, L. M. (2020). The Use of Smart Technologies in the Professional Training of Students of the Law Departments for the Development of their Critical Thinking. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19 (3). Index Scopus 2020 International ISSN: 1694-2116. Vol. 19, No. 3, pp. 174–187, March 2020. URL: <https://worldjusticeproject.org/https://doi.org/10.26803/ijlter.19.3.10>.

Дата першого надходження статті до видання: 15.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025